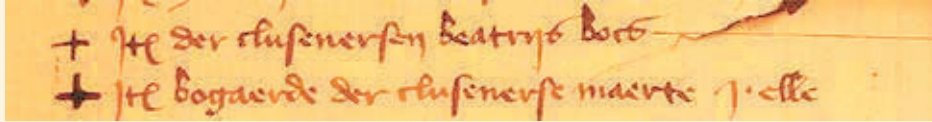

Over kluzenaressen en begijnen

Een vermelding van een kluzenares in Lier en van nog een kluzenares op het begijnhof van Herentals... Ze vragen om een nader onderzoek. In het archief van het begijnhof van Lier bevindt zich een testament, waarin een kluzenares wordt vermeld. Dit blijkt uit het testament³ van Lysbet Van Brecht, begijn te Lier (circa 1475):

Item der cluserense Beatrys Bocs

Item Bogaerde der cluserense maerte .i. elle

De 'clusenerse' Beatrys Bocs kreeg "eene mottoen eens", net overigens als 'here' Janne Matheus, priester. Men placht in zijn testament diegenen te gedenken die een plaats in het eigen hart hadden. En merkwaardig: deze kluzenares had een 'maerte', een meid of dienaar, genaamd Bogaerde. En die laatste kreeg één elle van een niet nader bepaald soort weefsel.

Bij zijn verwerking van oorkonden uit het archief van het begijnhof van Herentals verwees J. Verellen² naar Floris Prims¹, die in *Het Chartarium van de O.-L.-V. Priorij van Korsendonk* de vermelding anno 1408 vond van Beatrix van den Dorpe, kluzenares op het kerkhof der begijnen van Herentals.

In januari 1408 schonken haar ouders, Godefried en Elizabeth van den Dorpe uit Vorst, gelegen in het bisdom Luik, twee

boenders grond aan het klooster van de Heilige Maagd Maria te Corsendonk¹. Het klooster werd vertegenwoordigd door prior Henricus van Zelle. Deze schenking onder levenden, "*donatio inter vivos*", gebeurde onder de voorwaarde dat het klooster aan de echtgenoten en de langstlevende van hen een jaarlijkse rente zou uitkeren en tevens zou voorzien in het levensonderhoud van hun dochter Beatrix, kluzenares op het kerkhof van het begijnhof van Herentals, en dit haar leven lang "*quamdiu vitam duxerit in humanis*". Dat alles blijkt uit een notariële akte, die verleden werd in Herentals in de woning van de pastoor van het begijnhof aldaar ("*in domo investiti Beghinagii de Herentals*"). Aanwezig daarbij waren voornoemde pastoor, genaamd Willelmus de nova Mola, Henricus Fabre junior en senior beiden van Vorst, en Johannes Es.

Wiborada kwam in 912 van Konstanz over het meer naar St. Gallen en woonde in een cel in de kerk van St. Georgen op de zuidelijke hoogten boven het klooster. Foto: Sankt Gallen, Stiftsbibliothek, Codex Sangallensis 602, p. 303

Van de twee voormelde kluzenaressen kennen we slechts hun naam, de periode waarin en de plaats waar ze leefden. Van Beatrix kennen we verder nog de naam van haar ouders en weten we dat die haar een lijfrente schonken om in haar levensonderhoud te voorzien. Dus onvoldoende stof om een verhaal te kunnen vertellen, maar reden te over tot vermelding van een lezenswaardig boek met de titel *Verborgene vrouwen Kluzenaressen in de middeleeuwse stad*.⁵

Verborgene vrouwen

Anneke B. Mulder-Bakker ondernam een uitgebreid onderzoek naar brongegevens over het fenomeen kluzenaressen. Wat volgt, is in hoofdzaak een bespreking van haar boek. Zij stelt: "In de late Middeleeuwen moeten er tientallen, ja honderden vrouwen geleefd hebben in de Lage Landen tussen Seine en Elbe, die zich lieten insluiten bij een stadskerk: stadskluzenaressen. Teruggetrokken uit het gewone leven, maar wel in nauw contact met hun stadsgenoten. Met goede raad en een wijs advies stonden zij hun medegelovigen bij. Of zij gaven godsdienstles en bemiddelden een beetje hemels geluk. In een wereld waarin vrouwen geen publieke functies konden bekleden, ontpopten deze stadskluzenaressen zich als informele, vrouwelijke pendant van de pastoor."

"Dit boek beschrijft de opkomst van dit nieuwe fenomeen. Aan de hand van vijf voorbeelden van kluzenaressen over wie toevallig een min of meer uitgebreide levensbeschrijving bewaard is gebleven, allen levend in het Deltagebied tussen Seine en Elbe, probeer ik een historisch beeld te schetsen van het nieuwe kluzenaarschap. Ik probeer de stadskluzenaressen een gezicht en een verhaal te geven. Mijn vijftal leefde in de twaalfde en dertiende eeuw en het demonstreert dat toen de tijd rijp was voor dit nieuwe type van religieuze vrouw, een type dat grote aantrekkingskracht zou gaan uitoefenen... Voor die eerste twee eeuwen alleen heb ik voor de Lage Landen reeds zo'n tweehonderd namen verzameld."

Deze gedenksteen verwijst naar het kluzenaressenbestaan van Suster Bertken in de buurkerk van Utrecht, waar ze verbleef van 1457 tot 1514.

De kluis: wat en waar?

Als voorbeeld vermeldt A. Bakker de kluis van suster Bertken in en aan de buurkerk van Utrecht, waar ze 57 jaar in verbleef. Deze kluis had een raam aan de straatkant en vermoedelijk een deur met een raam binnen de kerk. Suster Bertken is bovenal bekend geworden door de liederen en traktaten die na haar dood in haar kluis werden aangetroffen. Haar geschriften werden later uitgegeven als *Een boecxken gemaket ende bescreven van suster Bertken die LVII iaren besloten heeft gheseten tot Utrecht in die buerkercke*.⁶

Volgens A. Bakker: “Er zijn vrijwel geen middeleeuwse kluisen bewaard gebleven, althans niet in hun oorspronkelijke staat. Soms kennen we nog de plek zoals bij suster Bertken.” In de Utrechtse Jacobikerk was ook een kluis, waarin Alyt Ponciaens (vóór 1492) was ingesloten. De kluis was een kleine (2 op 5 meter) kamer, met een raam en deur die uitgaven in de kerk en een tweede raam naar buiten.

De kluis van Beatrijs Bocs was vermoedelijk een aanbouw bij de Kluiskerk in Lier⁴ en die van Beatrix van den Dorpe een aanbouw bij de nu niet meer bestaande oude begijnhofkerk van Herentals. Beide kerken lagen eerder aan de rand van de toenmalige stad dan wel in de kern ervan.

Kluisenaressen: wanneer?

Bakker beperkt zich in haar boek tot de vermelding met name van suster Bertken (Utrecht, ingesloten anno 1457), Alyt Ponciaens (Utrecht, vóór 1492), de moeder van Guibert van Nogent (St.-Germer du Fly, ingesloten circa 1067), Ivetta van Hoei (Hoei, 1191), Juliana van Cornillon (Cornillon bij Luik, circa 1210), Eva van Luik (in de Sint-Maartenskerk, circa 1210) en Margriet van Maagdenburg (Maagdenburg, ingesloten circa 1222 op zowat twaalfjarige leeftijd). En dan is er nog ons korte lijstje: Beatrix van den Dorpe (Herentals, circa 1408) en Beatrijs Bocs (Lier, circa 1475). Van de tiende tot en met de vijftiende eeuw worden dus alvast een aantal kluisenaressen vermeld.

De insluitingsceremonie

De ceremonie moet ongeveer op het einde van de 13de eeuw ontstaan zijn. De kern van de insluiting was ten eerste een vergeving van alle zonden van de persoon die ingekluisd zou worden, vervolgens een rituele dood en begravenis, waarna tenslotte de kluisnaares een nieuw leven aanving in de kluis, een leven voorbij de aardse zondigheid en vergankelijkheid. De plechtigheid bestond dan ook uit drie delen: een mis, een begravenis en een feitelijke insluiting.

Eerst werd de kluisnaares tijdens een plechtige mis bevrijd van al haar zonden; ze

werd losgemaakt uit het zondige leven van mensen. Vervolgens droeg zij in processie een crucifix naar haar kluis, terwijl de psalmen en gebeden van het begrafenisritueel werden gezongen. Zij voltrok aan zichzelf de gang van Christus naar Golgotha en haar rituele dood. In de kluis aangekomen, zong zij haar eigen *Haec requies mea in seculum seculi*. Tegelijk metselde de dienstdoende priester de deur dicht, waarmee de recluse werd doodverklaard voor de wereld. Tenslotte werd het begrafenisritueel besloten met enkele psalmen en de profetie van Zacharias. Die laatste gaf een onverwachte wending aan de hele ceremonie, want de recluse kreeg daardoor een functie als die van een profeet, die de mensen Gods boodschap bracht. Tot zover A. Bakker over deze bijzondere ceremonie. Maar allicht voelden slechts weinigen zich geroepen tot een zo ingrijpende levenskeuze.

Het kluisenaarsideaal

“Om terugtekeren naar het kluisenaarsideaal in de historische werkelijkheid: vanaf de Oudheid hebben individuele mannen en vrouwen zich steeds aangetrokken gevoeld tot het oorspronkelijke ideaal van de woestijneremieten. Deze individuen maakten zich rigoureuus los uit alle banden die hen aan familie en kerk klonken. Ze verlieten huis en haard, maar trokken niet noodzakelijkerwijs weg uit de samenleving als zodanig. Zij verkozen de vrije overgave aan God, maar bleven meestal hangen aan de rand van de bewoonde wereld.”

Maar hoe dit te verwezenlijken? Bakker verwijst naar Ceasarius van Heisterbach (ca. 1180 – ca. 1240). Die was diep onder de indruk van vrouwen die hij en zijn tijdgenoten ‘*mulieres religiosae*’ noemden. Hij schrijft: “Vooral in Luik en Brabant (met name in de steden dus) zijn er veel van zulke vrouwen. Hoewel ze in gewone kleren rondlopen en geen kerkelijke status genieten, zijn zij vaak superieur aan kloosterlingen. Dat komt door de liefde die ze geven. Onder gewone mensen leiden zij een geestelijk leven, onder de wellustigen een kuis bestaan, in het drukke stadsleven realiseren zij het kluisenaarsideaal”, aldus A. Bakker.

Tegen deze door haar beschreven achtergrond ontstaan vanaf zowat 1230 in onze Lage Landen talrijke begijnhoven. Zij vormen een stedelijk verschijnsel. De begijnen, zoals deze vrouwen worden genoemd, leven er samen, volgens hun eigen regels en zelfbestuur, tegelijk in en buiten de stedelijke gemeenschap. Kluisenaars en kluisenaressen legden geen geloften af en volgden geen (klooster)regel. In dezelfde lijn opteerden de begijnen voor qua inhoud en tijd beperkte geloften. Daarin staat een godsdienstig, bescheiden en kuis leven voorop. Daarmee baanden de begijnen zich een alternatieve weg tussen het

In de middeleeuwen lieten honderden West-Europese vrouwen zich vrijwillig inmetselen om een extreem religieus leven te leiden. Ondanks hun verborgen bestaan ontwikkelden zij zich tot spirituele raadgeefsters voor een hele stad en wisten zo grote invloed te krijgen.

zich terugtrekken in een kluis, de ‘*reclusio*’, en de ‘*clausura*’ van het gesloten klooster.

Uit de epiloog van A. Mulder-Bakker nog dit citaat: “In het nog vrije geloofsklimaat van de twaalfde en dertiende eeuw grepen grote groepen vrouwen in de Lage Landen de mogelijkheid aan om van het geloof hun levensvervulling te maken. De meesten kozen voor het begijnhof, sommigen voor het klooster, anderen voor de kluis.” En tot slot: “Kluisenaressen leefden op de grens van twee werelden: de wereld van het orale, geleefde christendom en de wereld van de geschreven, geïnstitutionaliseerde kerk. Bij de kluis (of het begijnhof) ontmoetten beide werelden elkaar op informele wijze.”

Jef Van den Bergh

Bibliografie

1. Floris Prims: *Het Chartarium van de O.-L.-V. Priorij van Korsendonk (Oud-Turnhout) vanaf de Stichting in 1395 tot rond 1415*, Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, 1948, blz. 186 e.v.
2. J.R. Verellen: *Oorkonden van het Begijnhof te Herentals* (1266-1483), Centrum voor Historische Wetenschap, nr. 4, Anastatische heruitgave, Herentals, 2001, blz. 179 e.v.
3. Jef Van den Bergh: *Het testament van Lysbet van Brecht, begijn te Lier*, *Begijnhofkrant* 62, zomer 2018, http://www.vriendenbegijnhof.be/?page_id=269, zie aldaar onder het nr. 6.49
4. Jef Van den Bergh: *Inventaris van het archief van het Begijnhof van Lier*, http://www.vriendenbegijnhof.be/?page_id=269, zie aldaar onder het nr. 6.38
5. Anneke B. Mulder-Bakker: *Verborgene vrouwen Kluisenaressen in de middeleeuwse stad*, Uitgeverij Verloren bv, Hilversum, 2007
6. Suster Bertken van Utrecht: *Een boecxken gemaket ende bescreven van suster Bertken die LVII iaren besloten heeft gheseten tot Utrecht in die buerkercke*, editie C.C. van der Graft, W.E.J. Tjeenk-Willink, Zwolle, 1955